

Péter Mádl – Ildikó Annus (Budapest)

En kanon ser sig i spegeln: svensk litteratur i Ungern på 1980- och 1990-talen

1 Inledning

Kanon finns i oändligt stora mängder. Den återfinns på bästsäljarlistor, i återutgivningar, i filmatiseringar, i hemmens hyllor. Kanon skapas och skapas om, verken väljs och väljs bort, en ny upplaga av litteraturhistorien håller på att skrivas.

Samtidigt håller en annan kanon att ta form. Den är en återspeglings av den ursprungliga kanon, en som både befäster och ifrågasätter tidigare val. En återspeglings som aldrig kan bli en exakt avbild av originalurvalet.

Den samlade bokutgivningen i ett land kan betraktas som ett slags statisk kanon med alla verk som av någon anledning har ansetts vara lämpliga att komma ut i bokform. Dessa verk har sedan möjligheten att bli sedda av potentiella läsare, att bli köpta, recenserade och älskade, återutgivna och omlästa, och inte minst, upptagna i litteraturhistorien. Självklart är det endast ett fåtal verk som kan nå det allmänna medvetandet och till slut hamna i någon form av kollektivt minne: medan bokmarknaden har plats för många böcker står – på grund av kanonens grundläggande restriktivitet – endast några litteraturhistoriskt kanoniska platser till förfogande. Av de otaliga böcker som ges ut är det ju endast några få som kan få publicitet i det begränsade mediala utrymmet. Kanonbildningen, som vi ofta uppfattar som en process där en mängd texter blir utvalda för att framstå som det värdefulla, kan och även bör betraktas från motsatt sida, som en process som i sina första steg – där förlagsägare och -anställda, pristilldelare, litteraturkritiker och bokhandelns aktörer fattar sina beslut – är också präglad av att de inblandade selekterar bort det icke önskvärda.

Orsakerna till bedömning och urval i kanoniseringens första skede, innan boken hamnar på bokhandelns hylla eller numera oftare i webbutikens katalog är oftast ekonomiska och ideologiska. I senare delen av processen då boken köps, läses, och i bästa fall även uppskattas av läsaren, spelar personliga och emotionella skäl visserligen en större roll, men betydelsen av den här senare

delen, nämligen läsarnas val och de aktuella försäljningssiffrorna får inte överskattas. Ekonomisk framgång på bokmarknaden garanterar i sig själv ingen plats bland de odödliga, läsarnas personliga kanon påverkar i mycket mindre grad den gemensamma kanonen än tvärtom. Människans val styrs av faktorer som i regel är osynliga för henne: en bok som många läsare väljer har i regel mest pengar och störst ideologiskt inflytande bakom sig, även om läsarna i allmänhet inte inser att de har gjort ett ideologiskt val. Läsarna i ett och samma land är i inget fall en homogen grupp, de är ju olika individer med olika bakgrunder, olika känslor och intressen, men de delar mycket av den allmänna ideologin som kontexten omkring dem, alltså det offentliga samtalet, värdesystem, historia, natur, vardagens tankar och bekymmer, ställer till deras förfogande. Den ideologi som formuleras i en bok känns i normalfall ofta inte som någon ideologi alls: den är snarare en återspeglings av själva folket, där ingenting behöver förklaras.

Annat är fallet när boken lyfts ur sin ursprungliga kontext. Genom till exempel en ny ungersk språkdirkt och en helt ny kulturell kontext får den en helt ny betydelse. Ideologibärande element som hittills har varit dolda blir nu synliga, den nya publiken läser texterna enligt sina egna mallar. Med översättningen och översättningens publicering börjar en ny kanon skapas inom mottagarlandets litterära kanon. Den svenska litteratur som existerar i den ungerska kulturen och kan integreras i litteraturundervisningen i ungerska skolor är naturligtvis ingenting annat än den svenska litteratur som har översatts; den här speglingen, översättningskanonen ger en mer eller mindre förvrängd bild av avsändarkulturen i mottagarlandet. Men vilka faktorer påverkade denna kanoniseringssprocess för svensk litteratur i Ungern i en tid av två händelserika decennier vid slutet av förra århundradet?

Under 1980- och 90-talen hände stora och viktiga förändringar i både Sverige och Ungern. Eftersom litteraturen är ett medium som är särskilt känsligt för samhällsförändringar är det otvivelaktigt att både kulturens stora kanon och de olika mindre kanonerna hos grupper av människor och individer återspeglar omvälvningarna. Därför är det just denna period intressant och kommer att granskas i det följande.

När det gäller Sverige präglades 1980-talet av både märkbara och omärkliga samhällsförändringar. Bland de omärkligare förändringarna räknas slutet för folkhemmet. Även om Sverige alltjämt räknas som en välfärdsstat med rika naturtillgångar och en välfungerande ekonomi var folkhemmets dagar räknade redan på 1970-talet. Det var dessutom på 1980-talet som invandringen till Sverige tog fart (Lagerqvist 2002: 185); det dittills homogena Sverige blev plötsligt ett öppet, populärt land, dess samhälle mångfärgat, där många tänkesätt och värdesystem fick samsas. I en värld där all kommunikation gick allt snabbare

reducerades landets geografiskt periferiska läge dessutom till en obetydlighet: Sverige blev på sätt och vis ett centrum. Det tidigare slutna och introverta samhället fick finna sig i att vara föremål för intresset. Valfärdssystemet hade visat sig framgångsrikt, men det var ekonomiskt påfrestande: resultatet blev en lågkonjunktur på 1990-talet (ibid., p.191), vilket satte sin prägel på både näringslivet och människorna.

Under de år som Sverige fick vara med om många förändringar upplevde också Ungern en omvälvning av samhället på slutet av 1900-talet, nämligen att kommunismen avlöstes av den västeuropeiska modellen av demokratiskt, politiskt och ekonomiskt samhällssystem. Å ena sidan var detta systemskifte en förändring som var mindre väsentlig för medelungraren: de politiska besluten var och förblev utom räckhåll för honom. Å andra sidan innebar systemskiftet påtagliga förändringar. Privatiseringen tog fart, många blev av med sina jobb och i brist på arbete var de därmed tvungna att starta eget. Eftersom datorer och informationsteknik hade just börjat bli allmänt tillgängliga och använda var det många som utnyttjade den moderna tekniken, inte minst genom att försöka sig på bokutgivning – den stränga statliga kontrollen upphörde ju i och med systemskiftet – så att bokmarknaden fick uppleva en expansion på många sätt.

2 Svensk litterär kanon i en ungersk spegel: 1980-talet

Även om Ungern har haft en positiv bild om Sverige i många långa år (Mádl/Annus 2018: 15–17, 115–117) är det självklart att denna bild också undergick förändringar. Under kommunismens tid var de ungerska känslorna gentemot Sverige rätt ambivalenta: en östblocksstat med sympatier mot en icke-östblocksstat var allt annat än lojalt mot Sovjetunionen, samtidigt som Sverige inte tillhörde västblocket heller: det politiskt neutrala (eller rättare sagt neutralitetssträvande) nordiska landet gick sin egen väg. De svenska socialdemokratiska regeringarna skapade dessutom ett samhälle som med sin starka statliga närvaro i många avseenden liknade kommunismen. Mindre fördelaktigt i ungrarnas ögon var däremot den närmast amerikanskt liberalistiska världsåskådningen, som på inget sätt överensstämde med de kommunistiska idealen.

Bilden nyanserades förmodligen ytterligare av det faktum att många ungrare hade emigrerat till Sverige. I och med detta var Sverige det land där ens nära och kära bodde, och därför var det naturligt att man följde nyheterna om Sverige med stort intresse – men samtidigt fick man inte glömma att det var Ungern som emigranterna hade valt bort för Sverige, ett Sverige från vilket "farliga liberalistiska idéer" kunde komma. Antagligen var det inte alltid lätt

för det ungerska kommunistiska partiets ideologer att avgöra hur de skulle ställa sig till utgivning av svensk skönlitteratur.

För Sveriges del präglades 1980-talets litteratur av liknande omvälvningar som hela samhället också tog del av. I stället för 70-talets mer realistiska berättarkonst blev 1980-talet framför allt ett decennium som vände sig inåt, mot det mystiska, magiska, och inte sällan religiösa (Olsson/Algulin 2002: 566), där författare som PC Jersild, Torgny Lindgren, Göran Tunström, Lars Andersson, Agneta Pleijel och Gerda Antti var viktiga namn. Det var dessutom den tid då litteraturens mer populära former började erövra bokmarknaden (ibid., p. 567): gränserna mellan högt och lågt blev mer flytande.

Den ungerska återspeglingsen av denna kanon verkade inte riktigt ta intryck av svenska preferenser. För det första märktes inte mycket av populärlitteraturens starkare kanoniska position. Den samlade översättningsutgivningen uppgick endast till ett par böcker (se tabell), vilket omöjligen kunde göra stort intryck på den ungerska bokmarknaden.

År	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Antalet översatta verk ¹	8	3	6	4	6	6	9	6	9	8

¹ Statistiken gäller endast de översättningar som har kommit ut i bokform. En del av dem är antologier, i andra fall (där till exempel Ingmar Bergman är författaren) är genren svårdefinierad. Källa för statistiken: Mádl 2016.

Till största delen var dessa verk dessutom författade under tidigare decennier – ibland hade de till och med flera decennier på nacken. Det var något som återigen var kännetecknande för efterkrigsdecenniernas ungerska bokmarknad: nämligen att klassiska verk spelade en betydande roll i bokutgivningen.¹ Populärast bland ungrare under detta decennium var utan tvekan August Strindberg: översättningen av hans *Drömspel* gavs ut 1980, och en samling av hans pjäser kom ut fyra år senare. Johan Ludvig Runebergs *Hanna* kom ut 1985 i ungersk översättning. Till de mer klassiska författarna kunde också den då sedan åtta år dode Harry Martinson räknas, vars *Vägen ut* kom ut i ungersk

¹ Serien *A világirodalom remekei*, utgiven av bokförlaget Európa fr. o. m. 1963, hade imponerande stora upplagor: klassikerna gavs ut i minst 60–70 000 exemplar, men riktigt stora namn, som till exempel Dickens och Defoe, kom ut i dubbelt så stora upplagor – sådana siffror för klassiker är otänkbara idag.

översättning 1986. Det är viktigt att påpeka att alla dessa tre författare redan hade varit publicerade på ungerska: översättningar av Runeberg har funnits sedan 1800-talets mitt, Strindberg debuterade på slutet av 1800-talet, och Harry Martinsons dikter har också återfunnits i ungerska litterära tidskrifter mm. sedan 1961. Att de gavs ut på 1980-talet syftade alltså till ingenting annat än att erkänna och befästa deras kanoniska status: deras verk betraktades värdefulla också under denna period.

Annat är fallet med den fjärde klassiska författaren som gavs ut på ungerska på 1980-talet, nämligen Selma Lagerlöf (*Kristuslegender* 1984; samt *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* 1989). Under de första decennierna av 1900-talet var hon en ivrigt publicerad och allmänt omtyckt författare, men i mitten av seklet blev det ett märkligt stopp i utgivningen: mellan 1949 och 1958 fanns hon inte med på bokmarknaden med någon nyutgivning. Och när det tog fart igen blev det *Nils Holgerssons underbara resa* som gavs ut om och om igen (som förresten också var det verk som gavs ut 1949): mellan 1958 och 1962 kom verket ut hela fem gånger. Förmodligen är detta anledningen till att Lagerlöf är för nutida ungerska läsare framför allt barn- och ungdomslitteraturens *grande dame*, och att hennes andra verk hamnar, oftast i brist på nyutgivningar, helt i skymundan. Men när det gäller just barn- och ungdomslitteratur har Lagerlöfs litterära insatser varit oundgängliga, som vi senare också kommer att se.

En svårdefinierad mellankategori tillhör de på ungerska på 1980-talet publicerade författare som redan hade haft betydande framgångar hemma i Sverige (och i vissa fall även i utlandet), men fortfarande levde på 1980-talet och var därmed i en mer obestämd kanonisk position. Sådana författare var Artur Lundkvist (1906–1991) och Karl Vennberg (1910–1995) som kom ut med var sin diktsamling 1982 respektive 1986 i ungersk översättning. Bådas verk hade tidigare publicerats i antologier mm., Lundkvist hade dessutom en roman på sin ungerska meritlista. Till gruppen hör även Ivar Lo-Johansson (1901–1990), vars roman *Bara en mor* kom ut 1984. Alla dessa tre författare kunde sägas vara ideologiskt lämpliga för en ungersk översättning (särskilt stataren Lo-Johansson), men något större inflytande fick ingen av dem utöva på den ungerska publiken.

Bland samtidsförfattare var det Sven Delblanc vars verk publicerades mest intensivt under 1980-talet. Han kom ut fem gånger i bokform (*Gunnar Emmanuel* 1980; *Kastrater* och *Gunnar Emmanuel* i en volym 1981; *Speranza* 1983; *Jerusalems natt* 1986; *Primavera* 1986), men egendomligt nog glömdes han efter det så gott som helt av de ungerska bokförlagen. Iögonfallande är också det faktum att den annars rätt produktive och mångsidige Delblanc endast publicerades med ett fåtal verk på ungerska; och dessutom med verk

som mer eller mindre kan betraktas som "internationella", men inte de verk som beskriver svenska förhållanden mot en utpräglat svensk bakgrund. Detta om något är en rejäl omtolkning av avsändarkulturens kanon. I detta avseende kan Delblanc ställas bredvid Lars Gustafsson, en annan produktiv, mångsidig och ur kanonisk synpunkt viktig författare under den postmoderna perioden, som gavs ut endast en gång i ungersk översättning: med *En biodlares död* 1986. Varken Delblanc eller Gustafsson var okritiska mot samhället i allmänhet och folkhemmet i synnerhet, men det är tvivelaktigt att den ungerska publiken fick förstå detta av så få verk; de framstod snarare som två belästa och konstnärligt framstående författare, två intellektuella som med fördel fick läsas på grund av det universella budskapet. Båda författare drabbades dessutom av samma glömska: efter 1986 försvann de från den ungerska bokmarknaden. Efter Delblancs död sex år senare följde inte någon uppståndelse på bokmarknaden – vilket annars ofta är fallet när nyheten om en författares död används till ekonomisk exploatering av redan förvärvade utgivningsrättigheter –, men Gustafsson, som levde till 2016 och därmed hade möjlighet att producera ny litteratur under tre decennier till betraktades som ointressant för den ungerska bokmarknaden. (Men inte för den svenska: där har de fortfarande hög kanonisk status.) Det var endast ett verk som gavs ut på ungerska under senare år, nämligen hans novellsamling *Lyckliga människor* som kom ut på förlaget Széplalom Könyvműhely år 2002, men inte kunde han erövra den ungerska publiken: i en tid då novelläsningen definitivt var mindre attraktiv än romanläsningen kunde en novellsamling, utgiven på ett litet förlag, inte göra mycket för Gustafssons ungerska kanoniska status.

Motsatt väg gick en annan framstående svensk författare, nämligen Per Olov Enquist. Under 1980-talet utkom tre av hans verk i två volymer (*Från regnormarnas liv* och *Till Fedra* i en volym 1985; *Strindberg: Ett liv* 1987), efter vilka det blev en paus på tio år i den ungerska utgivningen (men självklart inte hemma i Sverige). Som vi sett var August Strindberg inte glömd i Ungern under de sista decennierna av 1900-talet; troligen var detta faktum en anledning till att Enquist fick debutera på ungerska redan 1978 med *Tribadernas natt* – ett verk om en klassisk svensk författare betraktades förmodligen som ett verk av hög konstnärlig halt, vilket också påverkade Enquists senare ungerska reception. Hans andra verk ansågs emedan inte intressanta för de ungerska läsarna: hemma i Sverige började han växa sig till en alltmer betydande författare med dokumentärromaner, historiska romaner och prosaexperiment, men i Ungern ignorerades hans romanförfattande sida (och därmed alltså den sida som med framgång skulle ha kunnat tilltala publiken). Vändpunkten kom med *Hamsun: en filmberättelse*, som gavs ut på ungerska 1997 – endast ett år efter den svenska originalutgåvan. Sannolikt glömdes det inte att Enquist var

en betydande författare som skrev om Strindberg, och sannolikt inte heller att han var en ansedd pjäsförfattare; så när Enquist skrev en "filmberättelse" om en annan klassisk nordisk författare var det ungerska förlaget Európa inte sent att köpa rättigheterna till en ungersk översättning. En annan skandinavisk resa i tid och rum befäste slutgiltigt hans kanoniska status: hans *Livläkarens besök* blev en roman som både i Sverige och i utlandet, däribland i Ungern, fick många entusiastiska läsare. Efter detta tog även hans ungerska karriär fart: på 2000-talet gavs hans verk ut (för det mesta på förlaget Európa) vad han än skrev, både romaner och barnlitteratur välkomnades av den ungerska bokmarknaden. På grund av sin ålder (han föddes 1934) och sina litterära framgångar blev Enquist den svenska skönlitteraturens doyen, både i Sverige och i utlandet, en författare som läsarna måste se upp till.

En blygsammare variant av Enquists framgångar kom Torgny Lindgren (1938–2017) till del. Han var en annan av de mer uppmärksammade svenska författarna som under perioden kom ut på ungerska med romanerna *Ormens väg på hälleberget* 1988 och *Bat Seba* 1989. Detta följdes av *Hummelhönung* (1996) och en samling berättelser ur samlingarna *Merabs skönhet* samt *Legender* (1997), på 2000-talet av *Pölsan* (2003) och *Norrlands akvavit* (2012). Att bli utgiven minst en gång under varje decennium tyder på en viss litterär betydelse, baserad på bokmarknadens i detta fall jämförelsevis skarpa litteraturhistoriska minne; men det bör tilläggas att Lindgren, efter att ha givits ut av förlaget Európa på 1980-talet togs över av Széphalom Könyvműhely, ett ansett, men tämligen litet förlag. Det är alltså tveksamt om han verkligen fick göra större intryck på de ungerska läsarna, i motsats till den svenska litteraturhistorien, där Lindgren utan tvekan betraktas som en av de stora.

En del andra, ur svensk synvinkel betydande författare fick ordet ett par gånger på den ungerska bokmarknaden, däribland Per Olof Sundman (*Berättelsen om Säm*, på ungerska 1980), Kerstin Ekman (*Dödslockan*, 1982), PC Jersild (*Barnens ö*, 1983 och 1986), Sara Lidman (*Din tjänare hör*, 1983), Lars Norén (*Natten är dagens mor*, 1984), och Göran Tunström (*Juloratoriet*, 1986). Trots att dessa författare hade en obestridlig kanonisk position på hemmaplan förblev de i de flesta fall rätt osynliga på den ungerska bokmarknaden (ett undantag var Sara Lidman som gavs ut på 1970-talet, samt Göran Tunström vars ungerska debut 1986 följdes av fyra andra romaner, utgivna på Széphalom Könyvműhely). Dessutom kan man säga att de verk som publicerades inte gjorde dem litteraturhistorisk rättvisa: *Barnens ö* är till exempel ett rätt otypiskt verk i Jersilds författarskap; och Kerstin Ekman är långt ifrån endast deckarförfattare (även om hon började sin litterära bana på slutet av 1950-talet med just detektivromaner). Den svenska litteratur som uppenbarade sig på den ungerska bokmarknaden blev alltså ett

rätt försiktigt och sparsamt urval ur och en tämligen skev återspeglning av avsändarkulturens kanon på 1980-talet.

Selma Lagerlöf blev med *Nils Holgerssons underbara resa*, som det redan sagts, ett slags banbrytare för den svenska barnlitteraturens enorma framgångar utomlands. Framför allt var det naturligtvis Astrid Lindgren som sedan gavs ut på ungerska: först lite försiktigt, men från och med just 1980-talet allt oftare och i allt nyare upplagor, nämligen *Bröderna Lejonhjärta* (1983), två böcker om Mästerdetektiven Blomkvist i en volym (1985) och *Ronja Rövardotter* (1986). Samtidigt är det inte underligt att ett av hennes mest kända verk, *Pippi Långstrump*, inte prioriterades under den kommunistiska regimens tid. Huvudfiguren Pippi utmanade de rådande idealen i en så hög grad att hon inte fick framträda i rampljuset: boken kom ut på ungerska först 1972 (i två utgåvor: i en ungersk utgåva och i en gemensam ungersk-slovakisk utgåva) för att sedan försvinna ner och dyka upp igen 21 år senare, efter de stora statsomvälvningarnas tid. En hel del andra svenska barn- och ungdomsförfattare gavs ut på ungerska på 1980-talet, bland många andra Barbro Lindgren-Enskog, Ingrid Sjöstrand, Maria Gripe, Inger Edelfeldt och Tove Jansson, samt en samling barnlyrik som kom ut i tre utgåvor på 1980-talet (1982, som redan var 3:e utgåvan, sedan 1985 och 1988), vilket gjorde att den svenska barn- och ungdomslitteraturens kanoniska status befastes på den ungerska bokmarknaden. Givetvis fanns det väldigt många verk som aldrig kom ut i ungersk översättning, vilket återigen omskapade avsändarkulturens ursprungliga kanon, men det är uppenbart att ungdomsavdelningen av den ungerska bokmarknaden verkade (förutom Pippi förstås) inte präglas av samma försiktighet som var kännetecknande för vuxenlitteraturen på 1980-talet.

3 1990-talet

Även om 1980-talet också var ett färgrikt decennium både i Sverige och Ungern med många olika litterära strömningar och författarpersonligheter framstår det ändå som en period av relativt tydliga ramar jämfört med 1990-talets mångskiftande bokutgivning. Anledningen till detta är inte bara att 1990-talet ligger närmare vår egen tid och är därmed svårare att beskriva, utan också att det rör sig om en tid med många samhällsliga och teknologiska förändringar som visserligen hade tagit sin början under det föregående decenniet men som 90-talet var den verkliga skådeplatsen för. För det första genomgick den svenska bokmarknaden stora förändringar under den här tiden. Boken betraktades allt mer som en produkt som skulle säljas, och som dessutom kunde ges ut i flera format: den inbundna boken och den billiga

pocketboken fick så småningom sällskap av talböcker och digitalt tillgängliga böcker; och i och med nätbokhandlarnas inträde på bokmarknaden blev det både enklare och snabbare att köpa böcker (Olsson/Algulin 2009: 502). När det gäller litterära ämnen finner vi samma svår fångna färgrikhet. I motsats till det föregående decenniet kan man säga att författarna återigen gärna vände sig mot det mer politiska (ibid., pp. 500–501) – lågkonjunkturen satte utan tvekan sina spår i det litterära livet också.

En annan faktor som utövade ett stort inflytande på både bokbranschen och författarna var de många litterära priser som instiftades eller fick större betydelse under just 1990-talet.² Viktiga priser hade sedan länge funnits i Sverige och Norden (bl.a. Samfundet De Nios stora pris sedan 1921 samt Nordiska Rådets litteraturpris sedan 1962), men i och med instiftandet av Augustpriset förändrades synen på litteraturen och författarnas framgångsmöjligheter och levnadsvillkor radikalt. Priset delades ut för första gången år 1989, den här gången till "årets bok" oavsett vilken typ av litteratur den var: skönlitteratur, facklitteratur eller barn- och ungdomslitteratur. Sedan 1992 har det dock funnits tre kategorier för dessa tre texttyper, vilket också medförde en ännu mer marknadsinriktad syn på litteraturen. De som tog hem priset eller endast nominerades blev viktiga aktörer på bokmarknaden vilka den svenska litterära kanonen också måste räkna med. De författare som varit verksamma under tidigare decennier befäste sina positioner, och de författare som var nya kunde få en rejäl fart i karriären i och med en eller flera Augustnomineringar: Kerstin Ekman, Sven Delblanc, Göran Tunström, Per Olov Enquist, Torgny Lindgren, Sara Lidman, Lars Gustafsson och Tomas Tranströmer å ena sidan, Birgitta Lillpers, Niklas Rådström, Henning Mankell, Majgull Axelsson, Magnus Florin och Peter Kihlgård mm. å andra sidan.³ Mer specialiserade priser instiftades också vilka stärkte läsarnas och de blivande författarnas engagemang i litteraturen: till exempel Katapultpriset som instiftades 1991 och som delas ut till debutanter, samt Sveriges Radios romanpris där vinnaren utses av en lyssnarjury i stället för professionella bedömare. Alla dessa priser har blivit institutioner med stark verkan och uppmärksammar texter som i något avseende kan betraktas som betydelsefulla: antingen ideologiskt eller konstnärligt.

Också Ungern var skådeplats för viktiga förändringar. Systemskiftet 1989 följdes som sagt av en både samhällelig och ekonomisk otrygghet där många blev av med sina jobb och tvingades till följd därav ut på okända vatten. Att boken var en produkt som kunde säljas förstod utan tvivel många; problemet var endast att det inte fanns många (på grund av den ekonomiska otryggheten)

---

² Jfr. Olsson/Algulin 2009: 556.

³ <http://www.augustpriset.se/augustpriset-genom-aren>, läst 2018-04-22.

som hade råd med "lyxartiklar" som böcker och högkulturens andra produkter ansågs vara; och det var först mot slutet av decenniet som ungrarnas ekonomiska situation blev bättre. Decenniets sammanlagda svenska utgivningar blev alltså därefter.

År	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Antalet översatta verk	7 (+1 tal- bok)	4	4 (+1 tal- bok)	13 (+1 tal- bok)	5	2	6	14	12 (+1 tal- bok)	10

Till en början märktes alltså inte mycket av att den statliga kontrollen hade upphört och det blev fritt för praktiskt taget vem som helst att ge ut vilken bok som helst. Ett mer påfallande uppsving märktes år 1993 då hela 13 böcker gavs ut, men det var endast en skenbar förbättring: fem av de utgivna tretton böckerna var korta, 24-sidiga omarbetningar av Tove Janssons Muminberättelser. Under de tre följande åren föll utgivningen dessutom tillbaka mot rekordlåga nivåer. De ungerska plånböckerna var helt enkelt inte redo för mer omfattande inköp av böcker. Att det litterära livet frodades i Sverige märktes inte mycket i Ungern: svensk litteratur hade därmed knappast någon större möjlighet att se sig i en ungersk spegel.

Dessutom kunde inte mycket kreativitet och företagarganda skönjas i utgivningen under de sju mer eller mindre svåra åren strax efter systemskiftet. Gamla och nybildade förlag satsade på säkra kort: Lagerlöf gavs ut med olika verk både 1990, 1991, 1992 och 1993 (1990 kom hon ut till och med två böcker), Axel Munthe som gavs ut på 1930-talet återinträdde på bokmarknaden 1990, 1993 och 1994 (år 1990 gavs hans *Boken om San Michele* till och med ut som talbok) och Frank Heller som mellan 1919 och 1944 utgavs flitigt blev återigen utgiven 1990 med en av sina äventyrsberättelser. Per Olof Ekströms *Sommardansen* (i ungersk översättning först utgiven år 1956) också fick en repris, precis som Strindbergs *Ensam* 1996. Dessa återutgivningar innebar för det mesta inga nyöversättningar: förlagen var uppenbarligen inte villiga att betala alltför många extra kostnader.

Ingmar Bergman fortsatte att vara ett framträdande inslag på den ungerska bokmarknaden (1992, 1994, 1995, år 1996 två gånger), och som sagt fanns Torgny Lindgren och Göran Tunström (båda 1996) fortfarande med på den ungerska bokmarknaden. Det märktes alltså ingen riktig skillnad mot det

föregående decenniets preferenser: det verkade som om tiden stod stilla och samma personliga och ideologiska preferenser fortfarande var bestämmande, vilket inte är verkligen överraskande: genom den brådstörtade och ofta oöver-skådliga privatiseringen av kulturlivets institutioner hamnade även bokförlagen i nya ägares händer, ägare som ofta hade varit deras ledande anställda under tiden före systemskiftet och även personerna som effektivt fattade beslut om litterära verk var mestadels samma.

Till de mer spännande översättningarna kan en samlingsvolym av *Fredmans epistlar* samt *Fredmans sånger* av Carl Michael Bellman samt Swedenborgs *De coelo et ejus mirabilibus* (båda 1993) räknas. Inte händer det ofta att mer än tvåhundra år gamla verk får debutera på den ungerska bokmarknaden, verk som dessutom knappast kan räkna med någon större ekonomisk vinst för förlagen. Bellman och Swedenborg kunde därmed betraktas som de första svalorna som gav en antydning om en annalkande sommar för bokmarknaden där man ibland fick ge ut "små" böcker som ingalunda förväntades ge klirr i kassan.

Det var dock först från och med 1997 som ekonomin stabiliserades och ett gynnsammare klimat kunde skapas för bland annat bokförlagen. Under 1990-talets tre sista år upplevde den svenska litteraturen en blomstring med både klassiker och samtidsförfattare, visserligen ännu i liten skala, men ändå med en antydning om mångsidighet: Ingmar Bergman (tre verk), Marianne Fredriksson (sammanlagt fyra verk), Selma Lagerlöf (fem böcker och en talbok), August Strindberg (tre böcker), samt Enquist, Torgny Lindgren, Werner Aspenström och Göran Tunström med var sin bok.

Men den författare som verkligen fick sitt genombrott under just de här tre åren var Astrid Lindgren. Äntligen var det fritt fram för den rebelliska Pippi Långstrump som fick en nyutgåva 1993 (den första sedan 1972) vilket fungerade som en katalysator för Astrid Lindgrens ungerska karriär: mellan 1997 och 1999 gavs hon ut inte mindre än nio gånger med olika (eller ibland samma) verk. Det var alltså här system- och ideologiskiftet tydligast kunde märkas, inte minst på grund av att Astrid Lindgren var en obestridd favorit hos den svenska publiken och därmed var den ungerska översättningen och utgivningen en närmast exakt återspeglings av avsändarkulturens kanon och preferenser. En faktor får dock inte glömmas: det skulle inte ha varit möjligt utan ett ekonomiskt uppsving som återuppväckte bokmarknaden.

Ett av de mer överraskande svenska bidragen till den samlade ungerska bokutgivningen var de relativt talrika religiösa skrifterna eller böcker med bibliska motiv. Trenden började redan på 1980-talet med verk som till exempel Gunhild Sehlin *Marias lilla åsna* (1988) och Bo Beskows *Och vattnet stod på jorden* (1989) och fortsatte in på 1990-talet med två nyutgåvor av Sehlin *bok* (1990, 1998), biskopen Bo Giertz skrifter (1990, 1992), teologen Per-Olof Sjögrens

Jesusbönen (1991) och Britt G. Hallqvists *Bönbok för barn* (1999). Med tanke på att Sverige aldrig har varit något centrum för kristendomen är det tämligen besynnerligt att förhållandevis många religiöst inriktade svenska författare fick ordet på den ungerska bokmarknaden: både författare och tematiken var ur kanonisk synpunkt osynliga i avsändarkulturen och därmed var detta i själva verket en förvrängning av dess kanon. Men när Marianne Fredriksson gavs ut under decenniets senare del med trilogin *Paradisets barn* på ungerska (1997) kunde det inte längre vara något tal om någon förvrängning av avsändarkulturens kanon: även om bibliska motiv inte var det oftast förekommande motivet i 1980- och 1990-talens svenska litteratur kunde Marianne Fredriksson knappast beskyllas med att vara osynlig på den svenska bokmarknaden: tvärtom, på 1980- och 1990-talen rönt hon stora framgångar och hon var en av de mer folkkära författarna i Sverige.⁴

Inte mycket sågs däremot av det litterära uppsving som Augustpriset lyckades åstadkomma hemma i Sverige. Torgny Lindgrens *Hummelhonung* kom visserligen ut på ungerska ett år efter att ha vunnit Augustpriset (1996), men både 1997 års vinnare *Aprilhäxan* av Majgull Axelsson och 1998 års dito *Berömda män som varit i Solne* av Göran Tunström kom ut först ett par år senare, och i likhet med *Hummelhonung* på små förlag: *Aprilhäxan* kom ut år 2002 på Trivium, och Tunström på Széphalom Könyvműhely år 2004. En vändpunkt var 1999 års vinnare, nämligen *Livläkarens besök* av PO Enquist: visserligen kom romanen först 2001 i ungersk översättning, men den gavs ut på Europa, och den var utan tvekan ett av millennieskiftets stora skönlitterära händelser. Den svenska litteraturen började därmed växa fram till en viktig faktor på den ungerska bokmarknaden – även om denna förvandling inte var påtaglig förrän på 2000-talet, då också intresset för svenska – och nordiska – deckare återigen började öka.

4 Sammanfattning

1900-talets sista två decennier var en tid med många politiska och teknologiska omvälvningar. Bokmarknaden undergick en publicerings- och försäljningsteknisk förändring som aldrig tidigare skådats: boken hade sedan länge varit en produkt som kunde säljas, men i och med den nya teknikens inträde (men innan internet blev en allsmäktig plattform för kommunikationen), och inte minst på grund av att televisionen och filmen blev allt viktigare medier fick även boken ökad betydelse: romaner kunde filmatiseras, hype kunde skapas kring vissa skönlitterära verk. Och i och med att kommunikationen

⁴ Jfr. Olsson/Algulin 1995: 569.

blev snabbare blev ett boksläpp ett evenemang av en mer internationell art än tidigare: det blev på det sättet allt lättare för förlagen att läsa av publikens preferenser, och man fick på så sätt möjlighet att studera avsändarkulturens kanon på närmare håll.

En kanon som ser sig i en annan kulturs spegel är inte bara en samling verk som genom den språkliga transformationen får en ny kontext; den får därmed en möjlighet att bli en del av litteraturundervisningen i mottagarkulturen. Eleverna, som för det mesta inte talar avsändarkulturens språk alls eller i alla fall inte så bra att de skulle kunna läsa verken i original, bildar en uppfattning om avsändarkulturen, grundad endast på de få verk som har fått en översättning. Men vilka verk som får en översättning är något som självklart inte den enskilda människan kan rå om: det är i stället institutioner, ekonomiska och politiska faktorer som tämligen osynligt träder in i processen och bestämmer vilken bild avsändarkulturen får teckna av sig själv. Mottagarkulturens läsare är oftast bara en maktlös konsument som inte har möjlighet att granska avsändarkulturen.

Efter ha att undersökt 1980- och 1990-talens svenska översättningskanon på den ungerska bokmarknaden kan vi se att ideologiskiftet, som ju ändå var en betydande händelse i ungersk 1900-talshistoria, spelade en mindre viktig roll än andra, mer materiella faktorer. Självklart spelar ideologier och maktens preferenser en betydande roll i bokutgivningen, men eftersom de avgörande beslutsfattarnas krets inte förändrades avsevärt, var en sådan förändring på bokmarknaden knappast märkbar under 1990-talet, medan ekonomiska motiv satte sina tydliga spår på bokutgivningen. Endast i några få fall kan man iakttä, hur 1990-talets förändrade politiska och ideologiska atmosfär främjar utgivning av verk som före systemskiftet inte hade kunnat publiceras av ideologiska skäl, men även i dessa kan ett kommersiellt motiv skönjas i bakgrunden.

Litteraturförteckning

- Lagerqvist, Lars O. (2002): *Svensk historia*. Stockholm: Svenska institutet.
- Mádl, Péter / Annus, Ildikó (2018): *A svéd irodalom magyarországi fogadtatása – a kezdetektől 1900-ig*. Budapest: Argumentum.
- Olsson, Bernt / Algulin, Ingemar (2002 [1987]): *Litteraturens historia i Sverige*. Fjärde uppl., tredje tryckn. Stockholm: Norstedts.
- Mádl, Péter (2016): *SCHB: a Bibliography of Scandinavian Literature in Hungarian Translation and Scandinavian Studies in Hungary*. Budapest: Argumentum.
- Olsson, Bernt / Algulin, Ingemar m. fl. (2009): *Litteraturens historia i Sverige*. Femte upplagan. Stockholm: Norstedts.